

Bønderne i Holbæk amt for 200 år siden

Ved arkivar, cand. mag. Gunnar Olsen.

I året 1743 blev der udsendt spørgeskemaer til en række embedsmænd landet over, først og fremmest til præsterne, men også til nogle godsejere og inspektører ved godserne. Skemaerne indeholdt spørgsmål om en lang række lokale forhold: om jordbundens beskaffenhed, søer og bakker, om de dyr og vilde planter, der fandtes på stedet, om agerdyrkning og fiskeri o. m. a. Skemaerne skulle i udfyldt stand indsendes til amtmanden, som foretog uddrag af dem og indsendte disse til Danske Kancelli til brug for sekretær Jessen, der havde planer om at udarbejde en stor danmarksbeskrivelse. Det lykkedes ham ikke, men en del af det indsendte materiale ligger nu i Rigsarkivet under benævnelsen „De Jessenske relationer“.

Indberetningerne til amtmændene er i reglen gået tabt, kun brudstykker er bevaret i amternes arkiver, som nu findes i landsarkiverne. Dette er således tilfældet for Holbæk amts vedkommende. I en pakke: Breve og dokumenter, diverse indberetninger, erklæringer og betænkninger vedkommende: 1728—79, findes et læg: Amts-topografi 1743, og dette indeholder nogle af de originale indberetninger fra en del præster og andre fra Løve-, Arts-, Skippinge og Odsherred samt fra Samsø med en sammenfattende rapport fra amtmand Lente v. Adeler.

Blandt andet blev der spurgt om folks egenskaber og inclinationer (tilbøjeligheder). Dette spørgsmål faldt det i reglen præsterne svært at besvare. Mange forbigik det uden videre, andre

afviste det kort: „Anlangende folks egenskaber og inclinationer da kan der ikke gives nogen tilforladelig efterretning, thi hvert menneske har sin egen inclination, nogle til et, nogle til et andet“, hedder det i en besvarelse. Enkelte forsøgte dog efter evne at give en karakteristik af deres sognebørn, og disse karakteristikker har, hvor subjektivt prægede de end kan være, deres store interesse, dels i sig selv, dels fordi lignende forsøg på at give folkepsykologiske skildringer fra denne tid er så sjældne.

De fleste besvarelser er kortfattede: Fogden B. M. Buch, Tjørnelunde, skriver, at indvånerne i de to birker (Kragerupgård og Vedbygårds) hverken er hengivne til drukkenskab, løssagtighed eller dovenskab, men begge køn er flittige og arbejdsomme folk, som holder fredelig og tarvelig levemåde.

Præsten Thue From, Refsnæs, fortæller om sine sognebørn, at de er middelmådige af statur, men firskårne i kroppen, hårdføre og arbejdsomme folk. De er ikke hengivne til nogen slags udyd. Fruentimmerne er skikkelige af anseende og går i en tarvelig og sædelig bondedragt, de er flittige, og de fleste af dem kan væve og spinde.

Fra Samsø lyder der også lovord over bønderne. De er ualmindelig arbejdsomme. De skynder sig med at så deres marker og endnu mere med at høste dem, så de ikke kan bestride arbejdet ved hjælp af tjenestefolkene eller husmændene, men de må leje folk i Jylland, og det er meget kostbart. Ellers er indbyggerne godgørende og hjælpsomme mod hverandre. De har næsten altid smukt rent i deres huse. De holder af at være velforsynede med bohave, sengeklæder og gangklæder. Men de er undertiden lettroende og påståelige i alt, som ikke er efter deres gamle friheder og skikke.

Fra Særslev-Følleslev beretter P. G. Weyle, at mellem indvånerne er gode og onde, lade og flittige, men dog flest af de bedste. De er næsten alle umådelig hengivne til tobakssmøgen, og det er ikke blot mænd og karle, men endogså drenge på 10—12 år, kvinderne er ligeså, især de gamle. Mange af dem tygger det fra morgen til aften, og når kraften er tygget af det, tørrer de det siden og ryger det.

Peter Fuglede, Vørslev, meddeler, at de fleste gårdmænd er oprigtige dannemænd. De forstår vel at ernære sig af jordens dyrkning. De har god lyst til deres arbejde og er flittige til at lægge kreaturer til. Ganske få er dovne og efterladende, uden lyst som de andre at passe tiden, de går først til deres gerning, når skam og tvang driver dem til det, og det bliver ofte i utide, så armod og bedrageri følger sådanne.

Fra Bregninge giver Otto Ottesen Wilsbeck en mere indgående skildring af beboernes sociale forhold og indstilling. Temperamentet er hos de fleste sangvinsk. De er fredsommelige af gemyt og gavmilde. Så længe de har noget, lader de ikke omløbende betlere, hvor arbejdsføre de end kan være, besøge dem forgæves, endmindre folk fra deres nabolag, som kan forslå tiden for dem med deres snak. De har det princip: De vil gøre folk det skel, de selv siden kan få brug for, som om de forud beredte sig til bettelstaven. De vil gerne drikke, hvad de mange åbenbare og hemmelige kroer giver dem god lejlighed til. Deres tørst vækkes ydermere af tobakspiben, som aldrig er af munden på de fleste af dem, selv drenge på 9—10 år ryger. De tager sig arbejdet let og bekymrer sig kun lidt om, hvis det går dem galt, da de stoler på, at det gode herskab vil hjælpe dem. Økonomien er slet hos de fleste, hverken mænd eller kvinder vil lægge sig efter god økonomi. Husmændenes store antal, der stadig bliver større, mens tjenestefolkenes antal mindskes, er til stor skade for bønderne, for når tjenestefolk, endog små drenge, kan råde sig selv, sætter de straks husbonden stolen for døren. De unge karle og tøse, som intet har lært, gifter sig og bosætter sig i tomme huse og vil hellere sulte og krepere og gå med bettelstaven end arbejde, så de stakkels gårdmænd er helt afhængige af dem. Og så kommer der et mægtigt yngel fra disse huse, det synes temmelig godt for godset, men i det lange løb vil det ruinere gårdmændene og dermed herskabet. Det ville måske hjælpe, om landet havde dygtige, forstandige, upartiske og årvågne ridefogder.

En meget sympatisk skildring af beboerne gives af fogden på Aunsøgård, Niels Andersen. Hvor der er mange mennesker, må man vente at finde både gode og onde, men på godset findes flest

gode, og muligvis er det ligeså andre steder. Det er redelige gemytter, oprigtige i handel, gavmilde mod fattige og tro mod deres husbønder. Deres naturlige begreb viser sig daglig, da en god avlsmand ikke kan kaldes en tåbelig mand, siden hans flid og enfoldige begreb opholder det ganske land, og han er således en af de nyttigste om ikke af de anseligste beboere i landet. Foruden dette havde han efter mange års omgang med godsets beboere fundet dem, der var i stand til at udregne de vanskeligste ting, ja, de kunne endog bruge brøker. Ting, der voldte ham selv stor vanskelighed at klare, kunne de regne uden at have lært nogen skriven og regnen. Det må tjene til et bevis for, at disse ville kunne drive det vidt, hvis de var blevet kultiverede, da de viste sig som mestre i alt, som kræver mest fornuft og aktivitet. Der fandtes også flittige folk, som med lyst og kræfter anvendte deres hårde og hærdede lemmer til at virke for såvel landets som deres eget bedste, såvidt de efter deres kald formåede. Og det var så meget mere at berømme, som kun en ringe del af deres arbejde bliver dem selv til gavn, da de mest må arbejde for andre, og de selv får lov til at beholde mangelen, ja tilmed foragten, der næsten altid er nær ved fattigdom. Og dog taber de ikke modet, men stræber igen at rejse sig ved flid og arbejde, og således bliver de ved, indtil deres kræfter forgår.

De Odsherred-præster betragtede deres sognebørn med noget større skepsis, men de var på ingen måde blinde for deres gode egenskaber. J. Arctander fra Egebjerg meddeler, at indvånerne der er af mådelig (d. v. s. nogenlunde god) legemsstørrelse og styrke og af temmelig godt helbred. De er arbejdsomme, men ikke meget hurtige eller behændige. De er påståelige endog i de allermindste ting, men dertil meget tjenstvillige, hvor de kan være det, uden at det koster dem noget. Til at fatte og søge de ting, som tjener til deres timelige gaver, er de hurtige nok, men mangler undertiden hvad man kalder bon sense (sund fornuft). De er påståelige, når det drejer sig om at undskylde og forsvare sig, undertiden klynkende mere af egenkærlighed end af nød. De er tavse og forsigtige, lydige mod deres øvrighed og tarvelige, hvis der ikke gives dem lejlighed til overdådighed. Nogle er hengivne

til hor, flere til drukkenskab, men især til gerrighed og uretfærdighed, dog sjældent til groft tyveri. De fleste lader sig dog overtale til at forbedre sig. De er fornøjede med deres stand og tragter ikke efter noget højere. De er ikke begærlige efter at vide mange ting, men har dog lyst til at vide det fornødne.

Fra Højby beretter Hans Nyegaard, at indvånerne mest er som andre bønder. Deres stærkeste tilbøjelighed er at drikke brændevin, og den kan de let få stillet, fordi der er så mange kroer.

I Rørvig er de fleste beboere meget flittige til at gå i kirke, ligeledes er de flittige til at søge deres timelige vinding, de har derfor i almindelighed ikke så dumt et væsen som andre bønder, men er ret fornuftige og omgængelige både i deres tale og omgængelse. De er meget godgørende mod fattige og farende, tjenstvillige mod næsten — dog lader de sig gerne betale derfor. De holder meget skarp byskik og vedtægt og straffer hverandre indbyrdes med pantning for ufred i marken. Når de kommer sammen, giver hver mand eller kvinde, idet de kommer ind i stuen, de andre i stuen hånden og hilser goddag, gudsfred og velkommen, og dette håndtryk giver de med et sådant klem og eftertryk, så det gør ondt i hånden, så trofast og ærligt skal det være. Når de har opspist og læst og sunget efter bordet, giver de også allesammen hverandre samme trofaste håndtryk og siger tak, og det samme gør de, når de tager afsked. Den, der ikke vil give hånd, holdes for at være storagtig. De giver sig mest af med agerdyrkning og fiskeri. Lysten til det sidste kommer af det førstes ringhed, thi avlingen er kun lille, da deres jorder er sandagtige, skarpe og slette. Nogle holder af rolighed og enighed, andre af urolighed og stridighed, nogle elsker vellyst, andre har afsky for den, nogle holder af renhed, andre ikke.

De mange forholdsvis gunstige indberetninger om bønderne gjorde åbenbart kun ringe indtryk på amtmanden, Lente v. Adeler på Gundetved. Han sammenfatter skildringen af bøndernes egen-skaber kort og skarpt: Bondestanden er almindelig til avlingsdyrkelse opdragen, hvoraf en del er mere arbejdsomme end andre. Nogle derimod igen betages så stærkt af ladhed, som dagligen nok udviser, at de bærer ingen frygt for armod. Ellers er de næsten

overalt trædske udi deres håndtering og genstridige til at udrette et gode, så de stedse skal holdes under streng ave og disciplin.

I amtmandens resumé findes desuden følgende optaget uden navn eller stedangivelse. Forfatteren forsøger at skildre indbyggernes egenskaber som betingede af naturen, først og fremmest af luften. Han synes at være en elev af Montesquieu, der i „Lovenes ånd“ havde hævdet det samme. Angående indvånernes egenskaber, da kommer de for den største part overens med luftens beskaffenhed, som er kold, fugtig, blandet med sure og salte stranddunster, samt med uangenem fatiguerende blæst og vinde, snart stedse foruroliged og agitered, hvorved den betager indvånerne den for hidsige, præcipante og uangeneme humør, der findes hos andre pågrænsende nationer, hindrer indvånerne en del udi motion og derimod giver anledning til dybsindighed, snildhed og eftertænksomhed, koldsindighed og indifferance, så de er lydige, tålmodige og agter ringe om døden, ja nogle af den ringe og fattige almue lader sig mærke, at de ønsker den og glæder sig dertil, hvorfor og alle cimbriske og gotiske nationer har bevist, at de har været de berømmeligste og stridbareste folk, når de er kommet til at opholde sig en tidlang udi varme og tørre lande. Hvilket og de danske tropper udi forrige franske krig i engelsk, hollandsk og østrigsk tjeneste har gjort og derudover meriteret det bekendte illustre testimonium af dronning Anna af England. Indbyggerne gøres af luften begærlige efter hvile. Den våde kulde driver dem til at søge det, der både kan tørre og varme. Tidligere kunne de få den udvortes varme af skoven og derfor nøjes med at drikke øl og mjød, men nu, da skoven tager af, og den udvortes varme ikke kan haves deraf, så de ville holde sig helst ved sengen for at få varme, har den gemene mand fået smag for brændevin; dette kunne sikkert bedres, hvis der blev passet bedre på skoven. Posten er iøvrigt svær at besvare, slutter forfatteren, mennesker har svært nok ved at kende sig selv, vanskeligere er det at kende og skrive om andre.